

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ – ВАРНА

С УЧАСТИЕТО НА МУЗЕИТЕ
В ТОЛБУХИН И СИЛИСТРА

КНИГА XIII (XXVIII)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
DE VARNA

AVEC LA PARTICIPATION DES MUSÉES
DE TOLBUHIN ET SILISTRA

TOME XIII (XXVIII)

1977

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО «ГЕОРГИ БАКАЛОВ» – ВАРНА

ЕДНО АТЕЛИЕ ЗА ИМИТАЦИИ НА АТИЧЕСКИ ЛАМПИ В МАРЦИАНОПОЛ

Александр Минчев

През 1975 г. при изкопни работи зад сградата на Градския народен съвет в Девня са били открити двадесетина цели и фрагментирани глинени лампи, струпани на едно място. За съжаление, за откритието бе известно твърде късно и във фонда на Варненския археологически музей постъпиха само частите от пет лампи, четирите от които с еднаква украса.¹ Останалите са били натрошени и изхвърлени, а няколко цели екземпляра са били взети от присъствували в момента на откриването лица. Според сведенията на работниците, изчезналите лампи са имали същата форма и сюжет на украсата върху диска, както постъпилите в музея. Между многобройните римски лампи, открити досега в Марцианопол, екземпляри от този вид са много редки. Печатът, който те носят върху дъната си, както и намирането им като комплексна находка повдигат редица въпроси, които ще разгледаме в настоящата публикация. За тяхното изясняване е необходимо да се направи и едно по-пълно описание на лампите:

1. Лампа еднофитилна, кръгла, изработена от добре пресята бежова глина и покрита в горната част с некачествен червеникав лак. Раменете са плоски, без украса, леко наведени навън. Дискът е кръгъл, вдлъбнат, ограден с висок релефен ръб. Украсен е с релефно изображение на еротична сцена — *surpléura*. Мъжът е излегнат на клине (?), с лява ръка, отпусната покрай тялото. Жената е седнала на него, с извито тяло и вдигнати над главата ръце, в които държи извит в полукръг воал (балдахин?). Отворът за наливане на маслото е разположен близо до дръжката, между лявата ръка на жената и главата на мъжа (табл. II). Дръжката е отвесна, с малък отвор. Започва от основата на лампата и по външния ѝ ръб са врязани два плитки жлеба. Фитилникът е полукръгъл, с голям отвор и е скосен трапецовидно при раменете. Дъното е слабо сърцевидно, почти плоско и в запазената част личат две врязани гръцки букви . . . ОС — част от печат на производителя. Липсват части от дъното, плещите и фитилника — сега реставрирани. Дълж. 10 см, диам. 7,8 см, вис. 3,6 см. Археологически музей — Варна. Инв. № II—5744. Табл. I—1.

2. Лампа еднофитилна, изработена от същия калъп, но покрита с оранжево-червен лак в горната част. Върху дъното, в половината към дръжката има вдлъбнат двуредов надпис с гръцки букви — печат на производителя: АГАΘΟΠ. Фитилникът

ОДОС

е отчупен, сега реставриран. Зап. дълж. 8,6 см, диам. 7,8 см, вис. 3,6 см. Археологически музей — Варна. Инв. № II—5745. Табл. I—2,4.

3. Лампа еднофитилна, изработена от същия калъп. Горната част е покрита с некачествен лак, получил при изпичането различно оцветяване — от светлокафяв до черен, сега силно олющен. На дъното има същия печат в два реда: АГАΘΟΠ. Липсват

ОДОС

сват голяма част от диска и плещите, сега реставрирани. Зап. дълж. 9,9 см, диам. 3,6 см. Археологически музей — Варна. Инв. № II—5746. Табл. I—3.

⁴ Лампа (фрагмент) от същия тип. Запазена е дръжката с част от раменете и диска. Покрита с червеникав лак. Археологически музей — Варна.

5. Лампа (фрагмент). Запазена е дръжката, покрита с червеникав лак.

Всички лампи, както и фрагментите се отнасят към атическия тип, произведени през III в. в Атина.² В началото на този век атинските керамично-производители на лампи променят доста формите и стила на украса на своите произведения. В сравнение с предишните два века се появяват две нови форми — с трапецовиден фитилник и с фитилник във формата на латинска буква ц.³ Първият вид е зает направо от Коринт — един от големите производствени и експортни центрове на лампи в Римската империя през I в. и особено II в.⁴ Вторият вид обаче е дело на самите атински кера-

¹ Лампите са прибрани от колегата П. Георгиев, комуто изказвам сърдечна благодарност за позволеното да ги публикувам.

² За тези лампи вж. по-подробно у J. Perlzweig. The Athenian Agora, v. VII. Lamps of the Roman Period. Princeton, 1961. p. 17—20.

³ Ibidem. p. 17. J. Perlzweig нарича първия вид фитилник «с форма на хвърчило».

⁴ За коринтските лампи вж. O. Groner. Corinth, IV, Par. II. Terracotta Lamps. Cambridge, 1930, p. 90; G. Siebert. Lampes corinthiennes et imitations au Musée National d'Athènes. BCH. XC. 1966—II, p. 472—513.

мици и също получава широко разпространение.⁵ Възприемайки наложилата се вече на пазара форма на коринтските лампи, майсторите от Атина не я копират просто, а я усъвършенствуват. Това става предимно чрез увеличаване и усложняване на релефната украса по диска, раменете, дръжката и дори по дъното. Особено богато се украсяват дисковете, като често по тях са изобразявани цели многофигурни композиции. Отлично изработени и с богата украса, атическите лампи бързо изместили коринтските от пазарите на империята. Особено добър прием намерили те в балканските провинции Тракия, Долна Мизия и отчасти в Илирик, които представлявали естествен хинтерланд на Атина. По всяка вероятност атическите лампи се появили най-рано в големите градски центрове на полуострова — Адрианопол, Филипопол, Одесос, Марцианопол. Изглежда, че конкуренцията на големите атински фирми от рода на *Ελπηδεφόρος*, *Πρεῖμος*, *Πρεῖδος* и др., които откриваме навсякъде в посочените места, е заплашила доста местните дребни производители, които побързали да започнат производството на лампи-имитации на атическите. Именно такива имитации или копия представляват и откритите в Марцианопол лампи. Те се отнасят към типа, за който е характерен фитилник с трапецовидна задна част. Самият фитилник е леко удължен, което придава елегантност на лампата. Екземпляри с такава форма са известни в доста голямо количество от Атинската агора,⁶ Томи (Констанца),⁷ Одесос.⁸ Отделни лампи се пазят и в редица световноизвестни сбирки — в държавните музеи на Берлин,⁹ в Римско-германския музей на гр. Майнц¹⁰ и др. Всички се датират в началото или първата половина на III в., когато трябва да датираме и нашите. Между посочените примери и лампите от Марцианопол има и малка разлика. Дъната на атическите лампи са обикновено кръгли, понякога очертани с врязан или релефен ръб, а при нашите, както бе посочено, те имат слабо сърцевидна форма. Дали това е разновидност на атическите, или се касае за местен вариант, е трудно да се каже, понеже в повечето каталози на лампи рядко са илюстрирани дъната на всички.

Лампите от Марцианопол са изработени по характерната за този тип технология — от два калъпа, горен и долен, — като дръжката е формувана отделно и прилепена допълнително към тялото. По всичко личи, че находката представлява готовата продукция на едно ателие, което се потвърждава и от абсолютно еднаквата украса на дисковете. В никакъв случай обаче не може да се говори за вносна продукция. Още от пръв поглед правят впечатление някои неща, които ни карат да твърдим категорично, че лампите са местно производство. На първо място това е сравнително недоброто качество на глината, която се различава от отлично пресятата и пречистена глина на атическите лампи. Покриването с червен лак също не е характерно за атинските производители, а е признак по-скоро на един провинциален вкус. Втората разлика е зле изпълненото релефно изображение върху диска. Фигурите са неясни, недобре очертани и на много места релефът се слива с основната плоскост. Без съмнение това се дължи на недоброкачествените калъпи, използвани при формуването на лампите. Те са изготвени, очевидно, с производни (derivativни) калъпи от трето или четвърто поколение, т. е. направени по модел, изработен въз основа на копие от оригинална лампа.¹¹ Твърде е съмнително тези калъпи да са били внесени направо от Атина. Много по-вероятно е те да са изработени на място, по внесени в Марцианопол атически лампи. Копирането на търсени от клиентите форми е доста честа практика в керамичното производство през римската епоха, особено що се касае до производството на лампи. Това, от една страна, е задоволявало нуждите на пазара, а, от друга, е предлагало по-евтина продукция в сравнение с вноската. Обикновено копирането е ставало изцяло — включително и на оригиналния печат на производителя — символ на добро качество, но често се срещат и неподпечатани имитации.¹² По-редки са случаите, когато са копирани формите и украсата, но майсторите-кописти са поставяли своите

⁵ J. Perlzweig. Op. cit. p. 19.

⁶ Ibidem, p. 1506—1512, pl. 28; H. Robinson. The Athenian Agora. v. V. Pottery of the Roman Period. Princeton. 1959, p. 58, J—23, pl. 45.

⁷ C. Iconomu. Opaite, greco-romane. Constanța. 1967, No. 650—653, fig. 140—143.

⁸ Непубликувани материали от фонда на Археологическия музей — Варна.

⁹ G. Heres. Die römischen Bildlampen der Berliner Antiken-Sammlung. Berlin. 1972, No. 469, Taf. 50.

¹⁰ H. Menzel. Antike Lampen im Römisch-germanischen Zentral-Museum zu Mainz. 1969, No. 525, Abb. 41—44.

¹¹ R. V. Nicholls. Type, Group and Series. A Reconsideration of some Coroplastic Fundamentals. BSA, XVII, 1952, p. 220.

¹² J. Perlzweig. Op. cit, p. 27.

имена на печата. Това е ставало, когато определен производител се е наложил вече на местния пазар и е искал да затвърди доброто си реноме. Такъв е случаят и с лампите от Марцианопол. Името на производителя, отпечатано върху дъната на всички запазени лампи — ¹³Ἀγαθόποδος, не е известно между многобройните атински керамични от III в.,¹³ въпреки че формата и украсата на лампите са типично атически. Този факт, както и посоченото вече по-лошо качество в сравнение с атическите оригинали ни насочват към мисълта, че керамикът ¹⁴Ἀγαθόποδος е местен производител, живял и работил в Марцианопол през първата половина на III в. Добре известно е, че наскоро след основаването му и особено след превръщането му в столица на провинция Долна Мизия Марцианопол става и един от големите производствени центрове на империята.¹⁴ В близките околности има глина с отлични формовъчни качества, което несъмнено е способствувало за развитието на керамичното производство в града. Северно от крепостната стена преди години са открити следи от работилница за съдове и лампи от глина.¹⁵ За съжаление, липсват всякакви по-точни данни относно нейното производство и датировката ѝ.

Името на производителя ¹⁶Ἀγαθόποδος не е известно по находки от други райони, а и в Марцианопол досега не са открити други лампи с неговия печат. Трябва да се отбележи, че по начало находките от ранния период от съществуването на града (до готското нашествие в средата на III в.) са малко. Причината може да се крие също и в непродължителната или неголяма по обем дейност на неговото ателие. Що се отнася до националността на производителя, ако съдим по името му, най-вероятно е той да е от гръцки произход. Името е едно от многото и доста разпространени имена, произведени от епитета ¹⁷δ ἀγαθός; Ἀγάθων, Ἀγαθόδωρος, Ἀγαθοκλῆς.¹⁶

Особено интересен е въпросът лампите на кое именно атическо ателие са послужили като първообраз на произвежданите в Марцианопол. За изясняването му помага много релефната украса върху техните дискове. Известно е, че еротичните сцени върху лампи се появяват още в I в. пр. н. е.,¹⁷ но особено широко разпространение добиват през I—II в. в коринтските работилници.¹⁸ В повечето случаи тези изображения представляват илюстрации към известното съчинение на Овидий *Ars Amatoria*.¹⁹ В Атина те са най-характерни за лампите, произвеждани в известното ателие на ²⁰Περειδός. Показателен е фактът, че от осемте вида изображения върху лампите на ²¹Περειδός от Атинската агора шест са еротични сцени,²⁰ докато в репертоара на другите големи производители от неговото време — ²²Πρεῖμος или ²³Ἐλπηδεφόρος те са много по-редки.²¹ Почти всички такива изображения върху лампи на атическите ателиета водят началото си от продукцията на ²⁴Περειδός. Приема се, че някои от тях са повлияни от произведенията на прочутите аретински керамични работилници и по-специално от тази на ²⁵Perennis.²² Украсата на нашата лампа наподобява изображенията върху две лампи от ателието на ²⁶Περειδός от Атинската агора, датирани в първата половина на III в.,²³ и една от Картаген.²⁴ По всичко изглежда, че именно продукцията на ²⁷Περειδός е послужила за основа или е повлияла при определянето на сюжетите на ²⁸Ἀγαθόποδος. Като имаме пред вид, че най-ранните лампи на атинския грънчар са от началото на III в.,²⁵ а за да стигнат те до пазара на Марцианопол е нужно време, то началото на дейността на ²⁹Ἀγαθόποδος трябва да се отнесе не по-рано от второто десетилетие на III в. Това е и един период на разцвет в икономическия

¹³ Ibidem, p. 24.

¹⁴ М. Мирчев, Г. Тончева. Исторически бележки за Марцианопол. И Пр., XII, 1956, кн. 6, с. 73.

¹⁵ Пак там, с. 74.

¹⁶ G. Mihailov. IGB, II, 1958, p. 235, III/1, 1961, p. 283, etc.

¹⁷ H. Menzel. Op. cit., S. 27, Abb. 254.

¹⁸ Ibidem, S. 56, Abb. 4712; G. Heres. Op. cit., No. 382.

¹⁹ G. Siebert. Op. cit., p. 509.

²⁰ J. Perlzweig. Op. cit., p. 47—48.

²¹ Ibidem, p. 31 and 48—49; G. Siebert. Op. cit., p. 509.

²² A. Greifenhagen. Beiträge zur antiken Reliefkeramik. JDAI, Erg. Heft XXI, 1963, S. 66—81.

²³ J. Perlzweig. Op. cit., p. 122, No. 823, pl. 18.

²⁴ J. Deneauve. Lampes de Cartage. Paris. 1969, No. 681, pl. LXVI.

²⁵ I. Perlzweig. Op. cit., p. 47.

живот на града, който завършва с готското нашествие и обсадата му през 248 г.²⁶ Археологическите данни, с които разполагаме, показват убедително, че градът е пострадал доста и дълго време след това не е могъл да се съвземе. Това ни кара да предполагаме, че крайната дата от дейността на ²Αγαθόποδος е средата на III в. Вероятно оттогава са останали и откритите складиранни лампи в работилницата или магазина на производителя. Макар и да не е бил единственият производител на лампи в града, фактът, че той е подпечатвал своята продукция, подсказва значението на неговото ателие. По всичко изглежда, че неговите лампи са били ценени тук, а вероятно и в близката околност.

Изказваните от някои автори твърдения, че в Марцианопол е имало местно керамично производство,²⁷ се потвърждават археологически за първи път от публикуваните тук лампи с еднаква украса и печати. Същевременно копирането на атически образци лампи в ателието на ²Αγαθόποδος показва още веднъж силата на гръцкото влияние в града през първата половина на III в.

AN WORKSHOP FOR IMITATIONS OF ATTIC LAMPS IN MARCIANOPOLIS

Alexandăr Minčev

S u m m a r y

In the year 1975, a group of about twenty clay roman lamps has been accidentally found in the town of Devnya (the ancient Marcianopolis). All of them have had identical shapes, decoration, and signature on the bases. The Varna Archaeological Museum acquired only fragments of five lamps, three of them now restored (Pl. I—II). According to the shape and the scheme of decoration, there is a strong accosiation with the Attic lamps of the III d c. A. D., but the structure of the clay and the not very precisely done modeling shows a local manufacture. The name of the signature — ²Αγαθόποδος does not appear on the real Attic lamps. All these dates helped the autor to suppose, that the lamps have been made in a local lampmaking-shop. His owner should — be ²Αγαθόποδος, a person of greek origin probably, who had lived and worked in Marcianopolis in the first half of the III d c. A. D.

These lamps are the first archaeological evidence for a local pottery manufacture in Marcianopolis, in his earlier period. The great Attic lampmaker Περειθός has had a strong influence over the production of ²Αγαθόποδος.

СТАТУЯ НА КИБЕЛА ОТ с. ВРАНИНО, ТОЛБУХИНСКО

И в. В а с и л ч и н

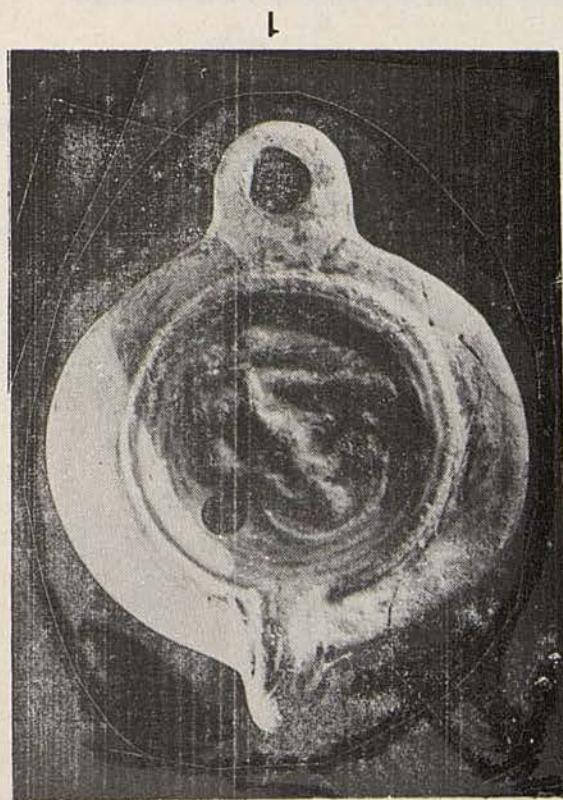
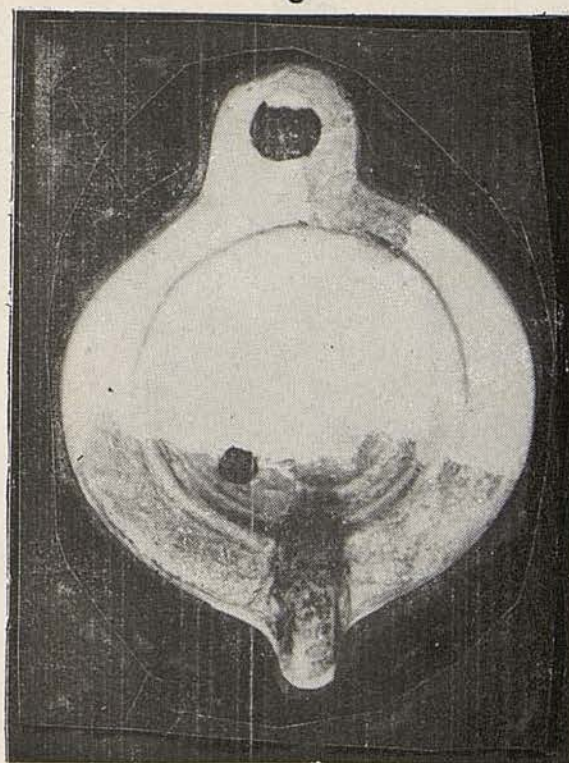
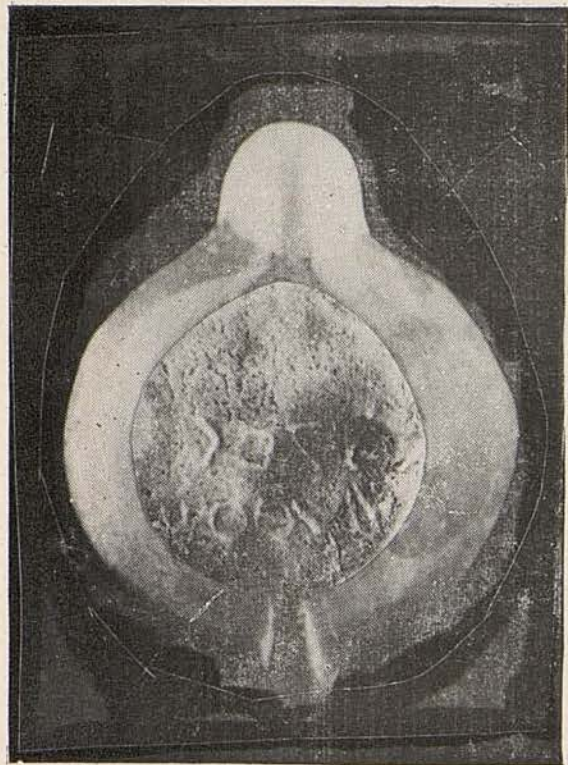
През пролетта на 1976 г. по време на оран в м. Мънино на 3 км североизточно от с. Вранино, Толбухински окръг, е открита статуя на малоазийската богиня Кибела.¹

Статуята представлява богинята седнала на трон (обр. 1). Изработена е от дребнозърнест мрамор с бял цвят. Има вис. 0,63 м, шир. 0,32 м и дебелина 0,21 м. Статуята

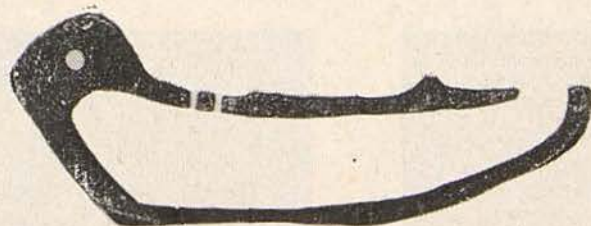
²⁶ М. Мирчев, Г. Тончева, Пос. съч., с. 77.

²⁷ П а к т а м, с. 73.

²⁸ На мястото, където е открита статуята, по повърхността има много ломени камъни, вероятно от зидове на постройка. Статуята е намерена от бригадира на тракторната бригада Димитър Ж. Димитров и предадена в музейната сбирка на с. Вранино, Толбухински окръг.

Т а б л. I. Имитации на атически лампи от III в. от Марцианопол
Pl. I, Local imitations of III^d century Attic Lamps from Marcianopols

Т а б л. II. Рисунки на лампите от Марцианопол
Pl. II, Drawings of the Lamps from Marclanopolis